

УДК:
316.344.24:005.331

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXI) VIII, vol=22
Бр. 4 / 2009.
стр. 273-302.

Живорад Ђорђевић

*Филозофски факултет Универзитета у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Митровици*

ТЕОРИЈСКА ОСНОВА ИСТРАЖИВАЊА ДРУШТВЕНОГ СЛОЈА МЕНАџЕРА У ТРАНЗИЦИЈИ

Сажетак

Менаџери имају велики утицај и моћ у савременом неолибералистичком глобализму. Социолошко изучавање њихове професионалне и етичке улоге треба да се остварује у оквирима глобалног друштвеног контекста. Имајући на уму социјални карактер новог глобализма и свеколике последице које он производи, ваља теоријски сагледати суштину и свестраност његове кризе, која превазилази ниво финансијских недаћа.

Професионална улога менаџера је у великом узлету и има утемељење у њиховом знању и стручности, али и у контроли коју остварују, нарочито над радном снагом. Њихова етичност у тим процесима поприма извесна нова обележја, која треба спознати.

Кључне речи: Менаџер, менаџмент, транзиција, неолиберални глобализам, друштвени слој, криза, професионализам, етичност, професија.

УМЕСТО УВОДА

Друштвени слој менаџера у савременом глобализму има изузетно значајну улогу, што му по природи ствари обезбеђује важну позицију у друштву. У разговорима о њиховој професионално – етичком ангажману, па и оним који претендују на стручност, има превише једностране идеологизације и искључивости. Недовољна

теоријска истраживања и доминација неолибералистичке политике су најчешће изворишта тих једностраности.

Истраживање значајног и моћног менаџерског слоја подразумева социолошко теоријско утемељење као важног полазишта у дефинисању појавног, садржајног и методолошког одређења циљева. У том погледу ваља, најпре, теоријски објаснити смисао савременог глобализма као најширег социјалног контекста у коме функционишу менаџери. Изражене сукобљености о суштини новог глобализма нису без утицаја на научну мисао и њена испољена противречја. С друге стране, и поред значајних технолошких иновација које су имале снажан утицај на стварање информатичког друштва у коме доминирају знање и комуникације, под неолибералистичким насиљем бивају угрожене благодети ума и глобална повезивања, а и најмоћније земље клецају на рубу амбиса. С тога само у том глобалном контексту треба социолошки истраживати професионалну, али и етичку улогу менаџера.

Многи теоретичари с правом говоре да је индустријско друштво, засновано на индустријском раду и производњи, за нама и да се дубоко залази у постиндустријску фазу развоја, које се још назива информационо доба и економија знања. Ентони Гиденс сматра да се економија знања односи на такву економију у којој се идеје, информације и облици знања налазе у основи иновација и економског раста: „Економија знања јесте таква економија у којој је велики део радне снаге укључен не више у физичку производњу и расподелу материјалних добара, већ у њихов дизајн, развој, технологију, маркетинг, продају и одржавање.¹⁾

Економија знања је несумњиво под великим утицајем непрестаног протока информација, науке и технологије. Е. Гиденс наводи о томе занимљиво мишљење Чарлса Лидбмитера: „Велика већина нас прави новац од „ваздуха“: производимо нешто што се не може лако измерити или дотаћи. Наш учинак рада не стоји нагомилан у луци, ускладиштен у магацину или натоварен на теретне вагоне. Већина нас зарађује за живот пружањем услуга, мишљења, информација и анализа, било да се ради о телефонској централи, адвокатској канцеларији, владином одсеку или научној лабораторији. Сви ми радимо један „невидљив“ посао.²⁾

1) Ентони Гиденс: „Социологија“, Економски факултет, Београд, 2002, стр. 256.

2) Исто.

И, доиста, нека новија истраживања на Западу су утврдила да је учешће економија знања већ 1990. године у неким земљама било више од половине целокупног учинка рада. Тај проценат је у Немачкој износио 58,6%, док је у Јапану, Енглеској, САД, Шведској и Француској износио преко 50%.

У шаренилу различитих виђења савремене цивилизације непобитна је, дакле, чињеница је ослонац ововременог информатичког друштва представља она скупина људи, способних, са много знања, талената, амбиција, оних који схватају смисао свог времена и који на позитивним благодетима информатичке технолошке револуције граде садашњост и будућност.

Кључно питање јесте да ли ова скупина умних људи коју чине и менаџери доиста чини одлучујућу, моћну снагу која благодети информатичке револуције преусмерава у остваривању потреба целине грађана савременог друштва, или је њихова стваралачка моћ у функцији остваривања интереса неких других нестваралачких моћника?

Уместо одговора, које не би пратила ваљана социолошка анализа, поставимо и питање: да ли су плодови највећих технолошких достигнућа доиста прогрес или нешто друго? Да ли је и употреба технолошких иновација за производњу биолошких, хемијских и свих других врста оружја за уништавање човека прогрес? Да ли је прогрес ако моћници произведу бактерије птичијег, свињског или неког другог грипа, а претњом да ће више милијарди људи од њих оболети, терају свет да живи у страху и мање мисли о паду стандарда, губитку посла, док велике фармацеутске куће згрћу енормни профит?

У овим и многобројним другим противречностима одвија се процес савремене глобализације, чије разумевање може да пружи одговоре на питање како изаћи из савремене кризе и каква је у томе професионална и етичка улога и одговорност менаџера и менаџмента.

У јавности и литератури су све учесталији термини „глобализација“, „мондијализација“, „нови светски поредак“ и транзиција. ... Реч је о називима који се односе на савремене процесе интеграције у светским оквирима и фактички су синоними истог садржаја. Глобализација је, дакле, процес јачања међузависности (интеракције) савремених друштава, група и појединаца у оквиру светске заједнице.

Повезивање људи, друштвених група и глобалних друштава је, међутим, интегративни процес стар колико и људска историја. Ентони Гиденс дефинише глобализацију у њеном изворном значењу као сложен дијалектички однос локалних, регионалних и још већих система, који мењају архитектуру света на такав начин да заиста не знамо куда нас води тај преображај. Полуге развоја, каже Гиденс, постају уместо трговине, људско знање и способност размене и примене информација, тако да су они најважније производно средство у условима глобализације.³⁾

Циљеви планетарне глобализације понајбоље објашњавају њен смисао и обележја. Стога је најбитније поставити питање ко је носилац тих циљева, из чијих интереса они проистичу, у име чега и како се остварује мондијализам у данашњим условима? Да ли су то циљеви који произилазе из најхуманијих и најдемократскијих потреба грађана света за свеопштим повезивањем људи, њихових култура, вредности и народа по мери човека на почетку 21. века? Јесу ли то циљеви којим се остварује материјално и духовно богатство свих људи, свих народа и свих држава? Да ли су то опредељења већег дела слободоумног човечанства? Какав је удео и тежина утицаја крупног капитала на токове савремене глобализације, колико се у њима препознају циљеви крупног капитала, циљеви израсли на интересима најмоћнијих земаља света и њихових мултинационалних компанија, циљеви стварања екстрапрофита помоћу којег ће богати постати још богатији, а сиромашни још сиромашнији? Није ли остваривање тих циљева смисао савремене глобализације, са погубним последицама још већег сиромашења, потчињавања малих и немоћних народа? Неће ли се у том „глобалном добу“, „свету без граница“, народи и грађани усмеравати уз помоћ идеологије, медија, а по потреби и силом, да заборављају своју историју, своју традицију, своју националну бит како би олакшано прихватили нове, унифициране вредности глобализације?

Зачетник неолибералне идеологије глобализације света је *Збигњев Бжежински*, својевремено саветних америчког председника за националну безбедност. У својим књигама „Између двеју епоха“ (1970) и „Велика шаховска табла“ (1997), Бжежински истиче да је свет ушао у епоху глобализма, која ће представљати идеологију 21. века, јер у свету долази до интернационализације развоја у свим областима. Зато, тврди он, човек треба да буде грађанин планете земље, јединствене заједнице, а не своје националне, су-

3) Исто, стр. 216.

верене државе. Циљ глобализма је стварање новог типа глобалног друштва – постиндустријско – информационог стварања интегрисане светске заједнице и на тој основи новог светског поретка.

Економско геостратешко ширење моћних у свету (а пре свега САД) уз помоћ финансијског капитала, медија, а по потреби и уз војну силу, са наметањем идеологије неолиберализма, прекрајањем граница, подстицањем отварања потенцијалних етничких, верских и расних жаришта, Бжежински већ тада открива намере и планове САД и да постане светски лидер који ће управљати светом. Управљање кризама, сматра Бжежински, води ка управљању светом.

Термин „нови светски поредак“ први је употребио амерички председник Џорџ Буш старији, у говору на Универзитету у Тексасу 1989. године најављујући његово формирање. Политичка основа његовог стварања било је рушење источног социјалистичког система, рушење равнотеже снага у односима двеју великих сила и зато је, такође, преко ноћи дошло до доминације Запада у свету. Уместо светског процеса мултиполарности започетог после Другог светског рата, настаје светски процес унитарности и доминације Запада, практично без ограничења. Ново империјално преуређивање односа у свету одвија се уз неограничену помоћ Уједињених нација - организације која је формирана са циљем да штити равноправност и једнакост свих народа и држава!

Запажену теоријску анализу савремених токова мондијализације даје *Самир Амин*. Он указује на чињеницу да се системом неједнаке размене рада и антагонистичке расподеле друштвене моћи у међудржавним односима, глобализација инструментализује у корист крупног капитала, а пре свега САД, које своју доминантну улогу у процесу глобализације остварује путем пет монопола: (1) монопола у области нових технологија, (2) контролом светских финансијских токова (3) контролом природних ресурса, (4) монополем у ОУН и (5) монопола војне силе. Мит о слободном тржишту, људским правима, демократији, пише С. Амин, су само маске да се прикрије суштина која се огледа у улози новог светског поретка да непрестано изражава интересе крупног капитала (транснационалних компанија), финансијске олигархије и војно-индустријског комплекса.⁴⁾

4) Samir Amin: “Capitalisme, imperialism, mondialisation”, Contribution publiques, Paris 1998, str. 59.

Познати савремени француски историчар Ерик Обебом, аутор књиге „Доба империје“ каже да је савремена мондијализација, коју сматра ововременом америчком империјом, на три поља достигла невиђени степен и то су (1) међузависност (живимо у свету толико прожетим међузависношћу, да су све акције ланчане и сваки прекид има тренутне глобалне последице). (2) Технологија (има све већу моћ на привредном и, нарочито, на војном плану) и (3) политика. Политички аспект савремене мондијализације, поменути аутор овако одређује: „САД представљају велику силу засновану на универзалистичкој револуцији и, самим тим, вођену идејом да остатак света треба да следи њихов пример – дакле, да треба да их ослободе. Ништа није опасније од империја које бране властите интересе замишљајући притом да чине услугу читавом човечанству“.⁵⁾

У оцени савременог мондијализма су оштри и неки западни политичари. Тако, на пример, некадашњи западнонемачки председник владе (канцелар) Хелмут Шмит је недавно савремени глобализам назвао „капитализмом дивљих звери“ зато што је човека потпуно гурнуо у страну, а на престо поставио ново „божанство“ – капитал и профит!⁶⁾

И оцена једног од највећих живих интелектуалаца у свету, *Ноама Чомског*, о природи савременог глобализма, улози САД и његовој кризи, завређује посебну пажњу. У разговору са академиком *Михаилом Марковићем*, Чомски је рекао да је „ово досад највећа криза у историји Америке и света. Нема ни говора да је најгоре прошло и да почиње опоравак.“⁷⁾

Грађани САД, каже Чомски, „већ тридесет година живе на рачун осталог света, троше далеко више него што производе“ И поред тога, САД данас има дуг од око 40 трилиона (40 хиљада милијарди) долара, а академик Михаило Марковић је у поменутом разговору са Чомским додао да би Американци требало четири године да не једу и не пију и ништа не троше да би тај дуг вратили.

У контексту глобализације одвија се процес транзиције која изражава радикалан и противречан социјални процес преображаја и преласка из једног глобалног система (социјализма) у други, грађански глобални систем.

5) Eric Hobsbaum: *L'Ere des Empires*”, Hachette Litterature, Paris, 1999.

6) „Дивљи капитализам убија Европу“, „Прес“, Београд, 26.2.2007.

7) „Разговор на прелому епохе“, „Печат“, Београд, бр. 67. 2009.

Појам транзиције се у западној литератури појавио 70-тих година 20. века (Галбрајт, Попер, Бжежински), којим се означава прелаз из индустријског у постиндустријско (информатичко) друштво и у схватању поменутих аутора транзиција се не односи само на бивше социјалистичке земље, већ је *реч о светском процесу*. Став да се појам транзиције односи на читав свет је теоријски оправдан, јер је прелазак у неолиберализам коренита промена света са познатим последицама. *Пјер Бурдије* у својој књизи „Контранапад критичке неолибералне филозофије развоја“ пише о транзицији као процесу неоконзервативне рестаурације с краја 19. века на крају 20. века. Иако је транзиција на први поглед изузетно позитиван процес, заснован на реприватизацији својине и путу у демократију, ипак, методи остваривања транзиције по мишљењу неких теоретичара давно су превазиђени и зато је они оцењују као регресивну појаву, називајући је „инверзивна транзиција“ – враћање социјалистичких земаља не у капитализам 21. века, већ на онај с краја 19. века.

Транзиција у некадашњим социјалистичким земљама представља велике промене, које социологија тек треба озбиљно да истражује и промишља, заобилазећи идеолошке страсти и набоје.

Вредно је указати на став др Заге Голубовић да се веровало да је довољно срушити „реални социјализам“ и да ће одмах бити дати сви услови за демократску трансформацију. „Некритичко позивање на рекапитализацију не узима у обзир традицију тих друштава, па ни извесна достигнућа из педесет, односно седамдесет година дугог периода. Просто је немогуће прихватити то да је историја ишла у празно више од пола столећа и да није дошло ни до каквих достигнућа“. Из овога она извлачи и закључак: „Мислим да је покушај трансформације посткомунистичких друштава са потпуним дисконтинуитетом врло опасна ствар, јер доводи до механичког враћања на старо“. Посебно забрињава, упозорава др Зага Голубовић, „одсуство нових идеја и одсуство перспектива на дужи рок“.⁸⁾

ИДЕЈЕ СОЦИЈАЛНЕ ПРАВДЕ И ЈЕДНАКОСТИ СУ ЖИВЕ

Идеје социјалне правде и елементарне социјалне једнакости су живе идеје које су важне управо за земље Источне Европе. Те су идеје, дакле, живе и њих до данас нису одбацила ни најнапреднија демократска друштва, мада можемо говорити, рецимо, о земљама

8) Зага Голубовић, зборник „Чему још социологија“, Београд, стр. 61.

као што су скандинавске, које су се веома много приближиле решавању битних социјалних проблема и у оквиру једног, у основи капиталистичког система уградиле социјалистичку идеју која делује као нужни коректив грубог капитализма; оног капитализма којем је једино стало до профита а самим тим и до експлоатације. Значи, повезују се идеје једнакости и слободе, супротно њиховом међусобном искључивању у неким либералним схватањима. Другим речима, демократија мора имати основу и у економској и у политичкој сфери, значи морају бити узете у обзир и повезане економска једнакост и политичка једнакост. И, зато, оно на чему ја нарочито инсистирам – то је идеја персоналистички схваћеног социјализма, где је индивидуа, развијање личности појединца и његових потенцијала, основни задатак „доброг друштва“, а не неко апстрактно друштво са апстрактном слободом која се, наравно, ако није праћена слободом појединца претвара у своју супротност, а то се догађало у „реалном социјализму“.

Теоријска мисао даје основе да се социолошка истраживања темеље на основу хипотезе да се савремена глобализација остварује путем доминације крупног финансијског капитала економски и војно моћних држава, које поседују снажне комуникацијске и информативне системе као средству потчињавања сиромашнијег дела света. Моћне државе су развиле снажну идеологију неолиберализма која је основа нове, савремене глобализације у настојању да се створи нови светски поредак, у коме ће најмоћније државе и најбогатији појединци бити још моћнији и богатији, што по природи ствари води још већем сиромашењу већине малих држава и народа, у чему је значајна улога и менаџера.

Има ли одговора на питање зашто су симболичне фрагментарне и танушне анализе кризе савременог глобалног друштва од стране објективне научне мисли? Откуд толиког саплитања савремене науке у покушајима да се дође до објективних сазнања? Да ли је армија високо – звучних имена економиста, социолога, филозофа, која је здушно „научно“ оправдавала мондијализам неолибералистички обојен, у стању мирне савести?

Да ли угледни научници у свету могу да се задовоље оправдањем да је светска елита моћника успевала и још увек успева да их суптилним играријама саплиће и онемогућава, како би наставила обману света, говорећи да је реч о кризи искључиво „финансијске природе, чији се крај већ назире“? Може ли се очекивати неки но-

ви Смит, Маркс или Кејнз, који би помогли свету да се извуче из претеће свеопште катаклизме, доказујући успут или индиректно да су „велики научни ауторитети Фукујама и Фридман били, заправо, само окорели идеолози неолибералистичког упропашћавања света? Узгред, САД би се радовале и неком новом Рузвелту, који би схватио смисао кризе и нашао неки нови „њу дил“.

СМИСАО КРИЗЕ САВРЕМЕНОГ МОНДИЈАЛИЗМА

Криза савременог глобализма није само финансијске природе. Њени узроци не налазе се искључиво у краху финансијског тржишта, већ су они свеукупне системске, економске, социјалне, културне, вредносне, технолошко–духовне природе, а из свега произилази убитачно морално посрнуће цивилизације, у чему је знатан и удео менаџерског слоја.

Речју, ако су неолибералистички реформатори истицали револуционарне, дакле тоталне промене друштва и раскид са „друштвом обиља“ и у томе истрајавали, онда дрмусање тог концепта, узроци и последице као важни чиниоци стреса не могу се омеђити само на област финансија. Макако финансије биле изузетно важан чинилац друштва, ни Карл Маркс, творац теорије о односу базе и надградње, не би се усудио да проблем узрока сведе само на судбину новца.

Зачетак неолибералистичког глобализма или новог мондијализма представљао је корениту промену стања друштва, које је седамдесетих година 20. века остварило свој највиши домет економског, социјалног, културног и демократског развоја у историји грађанског друштва. Не треба заборавити да је „друштво обиља“ било утемељено на ограничавању моћи најкрупнијег капитала, руководећи се Кејнзијанском формулом – тржишта колико је могуће, регулативе колико је потребно“, што је довело до равнотеже приватних и јавних интереса, до бољег живота нижих и средњих слојева друштва и до остваривања суштине демократије, у којој су западни новинари и медији имали значајан ниво професионалних слобода и етичких достигнућа. Само у таквом демократском друштву је било могуће да два америчка новинара Боб Вудворд и Карл Бернстајн и њихов дневни лист („Њујорк пост“), истраживачким новинарством, као највишим видом новинарског стваралаштва и професионализма, доведу до пада тадашњег америчког председника (Ричарда Никсона) због учешћа у афери „Вотергејт“.

Наступ новог неолибералистичког мондијализма је срушио те темеље и уместо благостања већине довео до енормног обиља власника крупног капитала и њихових лојалних сарадника – извршилаца интереса у лику менаџера, а изворно значење демократије претворио у демократију за елиту. У остваривању такве неолибералистичке политике огромну улогу су имали новинари и медији, који су „успешно преобликовали стварност“⁹⁾, и преусмеравали свест људи на виртуелни, уместо, на стварни живот.

Тај нови неолибералистички систем је само после две-три деценије исказао многобројне слабости и почео да поболева од многих дечијих болести мање или више у свим областима. Зато, излаз из кризе није само у сфери финансија, већ га треба тражити у целовитој, коренитој промени неолибералистичког утемељења друштва, који је изнедрио регресију у историјском ходу светске заједнице.

Из тих разлога, указаћемо, у виду теза, на више назнака које су последњих година упозоравале на могући крах устројства савремене мондијализације.

1. *Одбацивање Уговора о уставу Европске Уније* на референдумима у Француској и Холандији средином 2005. године био је велики знак упозорења да је нови пројекат светске глобализације, а поготову у Западној Европи, у великој кризи. Две значајне земље, Француска и Холандија, односно њени грађани рекли су одлучно не новом устројству Европе. Пораз предлога о европском уставу резултат је великог грађанског и социјалног незадовољства, али и израз неповерења у глобалне трендове које су наметнули светски центри моћи.

2. *Државни интервенционизам се враћа* на сцену. Враћају га они који су само пар деценија протерали државу са сцене како би могли несметано и неограничено да згрћу профит. Акције водећих светских банака и компанија, попут „Браће Лиман“, „Ју-Би-Ес“, „Сименс“, „Тошиба“, „Ценерал моторс“, драстично су изгубиле на вредности због сумњи инвеститора да су уложили велики новац на ризичном америчком финансијском тржишту“.¹⁰⁾ А ТВ мрежа „Си-Ен-Би-Си Њуз јавља 16. марта 2008. да се „амерички банкарски систем понаша као да живи у социјализму, а не у капитализму: спасава пробране банке које су због свог профита повлачиле високоризичне потезе“.

9) Оленд Лоример: „Масовне комуникације“, „Клио“, Београд, 1998, стр. 122.

10) „Политика“, Београд, 18.3.2008.

И директор „Дојче банке“, иначе ватрени заговорник неолибералне економије и тоталног тржишта, уз готово давленички вапај, затражио је помоћ државе у обуздавању финансијског хаоса, признајући да само тржиште нема лек за финансијску агонију.¹¹⁾

Колико је самртнички вапај нове мондијализације озбиљан показало је и ангажовање *pape Бенедикта XVI* у спасавању италијанске авио-компаније „Алиталија“. Како констатује Би-Би-Си, а преноси Танјуг, (24.9.2008.). Папа увек лети „Алиталијом“ – али изгледа да ни молитве поглавара католичке цркве неће бити услышене.

3. Јаз између мноштва гладних и енормно богатих или, енормно социјално раслојавање јесте погубно чедо савремене глобализације које ће јој доћи главе.

Повећавање јаза између богатих и сиромашних се драстично и убрзано одвија. Према подацима које је објавио „*Now swich*“ у свом додатку јануара 2004. године, у првим деценијама 20. века однос у приходима између богатих и сиромашних био је само 3:1. Деведесетих година тог века износио је 72:1, на крају 20. века је већ био 165:1, да би крајем 2003. године распон стигао до 615:1!

Овим невеселим подацима додајмо још и неколико чињеница, које говоре о диспаритету између развијених и неразвијених у свету. У „извештају о развоју људског друштва“, које су Уједињене нације објавиле 1999. године, стоје и докази о томе да је просечан приход петине светске популације која живи у најбогатијим земљама 74 пута већи од просечног прихода петине која живи у најсиромашнијим земљама. Имовина три најбогатија милијардера у свету је већа од имовине 600 милиона људи који живе у неразвијеним земљама. Рачуница је једноставна: у овом праведном свету један човек је толико „способан“ да може да заради колико и две стотине милиона „неспособних“ људи!¹²⁾

Додајмо овоме и податак из светских медија који говори о томе да је хиљаду најбогатијих грађана Велике Британије на почетку 2008. године имало 50 милијарди фунти, а на крају те исте године њихово богатство је увећано на 400 милијарди, чак осам пута или 800 одсто!

И још неколико података из 2007. године. Према извештају америчког Бироа за попис (*Политика*, 1. 9. 2007., Београд) 12,3 од-

11) „Политика“, Београд, 21.3.2008.

12) UNDP Human Development Report, Oxford, University Press, 1999., стр. 2.

сто или 36,5 милиона Американаца се може сврстати у категорију званично сиромашних, а све више је оних у САД који су без икаквог здравственог осигурања – таквих је било 15,8 одсто или 47 милиона.

И подаци из поменутог извора, који се односе на светску заједницу су упозоравајући: (1) један одсто најбогатијих људи светске популације поседује 40 одсто планетарног богатства. (2) разлике у примањима у САД пре 25 година између просечне плате радника и просечне плате менаџера биле су „само“ 20 пута, а разлика 2007. године се повећала на 110 пута.

Почетком 2006. године, угледни „Њујорк тајмс“ у једном од својих уводника указује на озбиљан феномен драстичног социјалног раслојавања, при чему док једни једва састављају крај с крајем, другима се прелива преко сваке мере. Тамошње организације бораца за равномернију расподелу објавиле су податке да је распон у примањима између менаџера и радника у великим компанијама достигао размеру од 431:1. Активисти поменутих организација истичу да док се штеди на надничарима, менаџери пуне џепове. Они наводе и пример Дејвида Брукса, директора компаније ДХБ, коме су за три године његове годишње принадлежности порасле са 525.000 на 70 милиона долара, а продајом акција згрнуо је још 186 милиона. На све то „Дејли њуз“ наводи и чињеницу да компанија ДХБ у то време није повећавала наднице запосленима.¹³⁾

Драстичне разлике између богатих и сиромашних, утичу не само на разлике у материјалним условима живота, већ доводе и до стварања нове свести људи. У савременом друштву рад, стваралаштво, способност, стручност, одговорност и моралност све мање су врлине. Велики научници, успешни новотари, знаменити књижевници, добри домаћини, надарени студенти, ретко су идоли садашњих генерација. Знатан део младих машта о томе како да са што мање рада постане тајкун, естрадна звезда, да преко ноћи постане НЕКО! Они не очекују поуке и подуке како да постану способни инжењери, лекари, занатлије, они више очекују практикум са насловом „Како да постанем тајкун“.

Ако су данас неупоредиво више плаћени телохранитељи („гориле“) тајкуна, него научници, професори, лекари, ако су „гориле“ траженија „професија“ од инжењера, новинара, агронома, онда нас

13) Према „Политици“ у тексту „Поремећена вага“, 8.1.2006.

не треба изненадити чињеница о промени вредности у главама савремене генерације.¹⁴⁾

4. Да ли је глобално друштво данас заправо друштво или не, чији одговор не би био занемарљив у оцени успешности живота савремене цивилизације?

У том погледу ваља подсетити на веома занимљиво гледиште Ериха Фрома који поставља изузетно значајно питање за савремено човечанство и човека у њему. У којој мери човек гради друштво у интересу и по мери сопственог менталног здравља? Ако друштво свој развој не усмерава према основним потребама човека, онда оно може да се изроди у нездраво друштво „које ствара обострано непријатељство, неповерење, које претвара човека у оруђе употребе и експлоатације за друге, које га лишавља осећања свога „ја“, осим ако се не потчини другима или не постане аутомат.¹⁵⁾

Фром истиче да је модерно друштво у основи болесно, али се оно не може поправљати, те стога наука треба да утврди принципе „здравог друштва“ како би се тражили путеви ка оздрављењу личности.¹⁶⁾

Ерих Фром када говори о здравом друштву мисли на ментално и духовно здравље људи. Ипак, данас када говоримо о здрављу савременог човека не смемо раздвајати стање биолошко-физиолошког здравља од ментално-духовног. Јер, она су тесно повезана, а данас, и поред фантастично унапредованог стручног знања и медицинске технологије лечења и физичко и ментално здравље је изузетно угрожено.

А какво је ментално здравље данас широм света, па и (или пре свега) у САД нека послуже ова два примера. У првом случају ради се о убиствима ратних ветерана (њих 121) у САД, повратника из ратова у Ираку и Авганистану, које су они починили, при чему су трећина њихових жртава управо њихове супруге, девојке, деца, рођаци, пише „Њујорк тајмс“ (12.1.2009.). Други случај говори да је за првих шест месеци 2009. године у Јапану било 17076 самоубиства.¹⁷⁾ Свакодневно се у Јапану убије просечно 94 особе и овај тренд траје последњих десет година. Главни узрок самоубиства по мишљењу јапанских аналитичара је рецесија и губитак посла.

14) Живорад Ђорђевић: „Социологија“, Цеком, Нови Сад, 2007. стр. 166.

15) Ерих Фром: „Здраво друштво“, РАД, Београд, 1980. стр. 42.

16) Исто

17) „Политика“ Београд, 30.7.2009.

И податак, у Београду је само у једном дану (20. јул 2009. четворо грађана себи одузело живот.

Посматрајмо свакодневно наше суграђане на улицама Београда (а посматрање јесте озбиљан научни метод) па ћемо, на жалост, лако уочити колико њих идући улицом сами гласно причају! Има ли јачи показатељ од овога о менталном стању грађана?!

5. *Губљење идентитета стваралаштва* једна је од опасних последица новог мондијализма. Културолози и ствараоци упозоравају на трендове угрожавања културног идентитета, унификацију уметности и деперсонализацију стваралаштва, што води дехуманизацији и духовном сиромаштву.

Насупрот аутентичној уметности стоји провинцијална уметност, која, како каже београдски културолог *Јелена Ђорђевић*, „слуша налог да треба да следи правила које прописује неки центар... А кад се каже да је европска уметност провинцијална, то значи, да, на пример, европски филм све више прихвата холивудске и друге одреднице, да тежи да се уклопи у тржишне трендове које диктира глобалистичка економија, да се повинује захтевима популарне културе онако како их је замислио центар“.¹⁸⁾ И, додајмо, то значи да центри на Западу штанцују прототипове серија попут „Великог брата“, „Тренутак истине“, а телевизије широм света треба само да реализују умотворине центра. Зато, Јелена Ђорђевић закључује:

„у оквирима глобализације непрекидно се поставља питање о могућностима очувања аутентичног и специфичног и сви имамо страх од тога да ће већ сутра свет бити бескрајно досадан, једнообразан и тоталитаран“.

Пример други: У Србији је ћирилица као њено културно-образовно обележје протерана. Око четири петине реклама и назива фирми у Београду је или на енглеском језику или на латиничном писму. Грчко писмо у Грчкој, иако је Грчка „у Европи“ је нетакнуто.

Угледни српски писац *Зоран Живковић*, који живи у САД, у интервјуу „Политици“ (7.2.2009.) каже да у САД све више долази до отуђења уметничког дела од свог аутора. Свако заинтересован, каже он, може тамо да наручи од специјализованих агенција било коју врсту текста, од прозних дела, преко стручних радова (доктората, рецимо), да говори: „Ова врста услуга тамо не изазива ника-

18) „Политика“, Београд, 15.12.2007.

кву моралну осуду... Сада се више уопште не можемо поуздати у то да је особа чије се име наводи на корицама уистину и аутор датог дела“.

Пронађен је, дакле, начин како убити душу уметника и стваралаштва.

6. *Ризик или јерес*, тек *упитајмо*: да ли је неолибералистичка мондијализација доиста усрећила људе широм света, па и овдашње у Србији, ако, на пример, (1) према резултатима недавног истраживања агенције „ТНС Медијум Галуп“ сваки други запослени у Србији свакодневно на посао одлази са страхом као да му је то последњи радни дан у животу, или (2) ако прошле године у Словенији власник једног супермаркета одлучи да све запослене жене у њему морају у време своје менструације да носе на својој радној униформи црвени беџ или траку, да би њихови шефови могли да контролишу која од њих тих дана има право на више одлазака у тоалет!

7. Могла би се написати вишетомна књига о најновијим ставовима великих ауторитета - следбеника новог мондијализма који садрже њихову промену односа и гледишта према природи савремене глобализације. Од моћног *Џорџа Сороса* до веома угледног нобеловца, америчког професора економије *Џозефа Штиглица*, па даље, сви они мање или више признају неуспех свог чеда.

Највредније је и са највећем друштвеном друштвеном тежином је оно признање о неуспеху, које долази из главе и пера *Френсиса Фукујаме*, америчког филозофа и социолога, који се оправдано сматра не само великим следбеником и промотером нове мондијализације, већ и човеком од угледа који је свим силама настојао да филозофско-теоријски, а, заправо, идеолошки уздигне, оправда и овековечи новоустоличени светски поредак.

Подсетимо да је реч о човеку и његовом гледишту „о крају историје“, по коме не постоји виши поредак слободе и прогреса од онога која је остварио неолибералистички систем, предвођен САД, нити је могућ у будућности. Стога, писао је он, дошли смо до крајње тачке еволуције човечанства у којој је западна демократија успостављена као коначни облик владавине у оквиру људске врсте!

Овај исти Френсис Фукујама, само двадесетак година касније, објавио је чланак у италијанском листу „*La stampa*“⁽¹⁹⁾ под на-

19) Торино, 8.10.2008.

словом „Крај америчког модела“ у коме је признао крах америчке визије „о крају историје“, јер је америчка привреда искочила „из шина и прети да са собом повуче и остатак света. Да ствар буде још гора, за то је крив управо амерички модел“! И даље, закључује г-дин Фукујама, „Америка је на болан начин стављена на пробу у тренутку када остали модели – као што су Кина или Русија – изгледају све привлачније“.

No comment!

ДРУШТВЕНИ СЛОЈ МЕНАЦЕРА У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ

Менаџмент или управљање у друштву и његови актери – менаџери су стари колико и цивилизација. Значај и улога менаџмента у историји друштва су увек били условљени интезитетом развоја економије, али и других области људске делатности.

Узлет менаџмента и менаџера остварује се настанком индустријске револуције. Процес преласка са кућне, мануфактурне производње на фабричку, био је условљен технолошким иновацијама, пре свега заменом људског рада радом машина, али економски замах је оствариван у великој мери и експанзијом менаџмента, при чему су менаџери преузимали стручне послове управљања од недовољно упућених власника.

Менаџмент и менаџери добијају посебну и сложену улогу у савременом неолибералистичком друштву, што због нових технологија и карактера организације посла, што због природе система новог мондијализма.

Развој научне мисли о менаџменту се везује за крај 18. и почетак 19. века када неки виспрени менаџери и власници (попут Џејмса Вата, Хенри Форда и других) у својим компанијама примењују нове методе рада и управљања, али и за научна гледишта Адама Смита, Хенрија Тауна, за кога се везује настанак менаџмента, а касније – Фредерика Тејлора, потом Питера Дракера, Џеја Галбрајта и других.

Савремена научна мисао о менаџменту уочава потребу интердисциплинарног приступа изучавању ове важне професије и у том погледу остварена су запажена достигнућа у успостављању теоријско – методолошких основа за изучавање процеса савременог управљања и улоге менаџера у њима.

Са становишта друштвених интереса и развоја научне мисли у овој области, осећа се потреба усмеравања (пре свега у социологији) научних истраживања ка стицању знања о ширем социјалном контексту, који чини савремено друштво, у коме се остварује менаџмент и улога менаџера као професије, која, с обзиром на значај коју има и позиције које из тога произилази, чини посебан друштвени слој, високо рангиран у хијерархији слојева. С друге стране, у научним промишљањима и искуственим истраживањима менаџмента треба ићи пет корака даље од општег, искуствено неутемељеног, теоријског говора који остаје у равни појмовно-методолошког. У средишту научног истраживања ваљало би да се нађу суштински односи менаџера и власника, менаџера и запослених, менаџера и јавних интереса, како у професионалном, тако и у етичком погледу.

Менаџери, поготову они високоранжирани, јесу утицајна и важна полука савременог мондијализма. О извору њихове моћи веома је запажено мишљење америчког социолога Ерика Олина Рајта, који сматра да менаџерска моћ произилази из два основа: (1) менаџери врше контролу над инвестицијама (новчаним капиталом) и над средствима за производњу), а поготову контролу над радном снагом; (2) менаџери поседују стручно знање и вештине, а с обзиром да је њих због тога тешко контролисати, послодавци су принуђени да обезбеде њихову лојалност и сарадњу великим платама.²⁰⁾ Уколико је лојалност менаџера према власнику потребна и за остваривање неморалних пословних захтева, онда су високе плате још разумљивије.

Улога менаџера и менаџмента је теоријско – методолошки утемељена и у делима *Путера Дракера*, *Хенрија Минзберга* и многих других аутора. Солидна социолошка теоријска потка омогућава излагање неколико проблема у хипотетичким тезама чије би научно истраживање довело до спознаје природе улоге и позиције менаџерског слоја.

Сложеност садашње улоге менаџера произилази из чињенице да се менаџери налазе на ветрометини, у раљама остваривања противречних интереса власника, запослених, јавних па и својих. Доминација личних интереса власника и њихова настојања да остварују профит без граница стављају менаџера на велике муке: како задовољити овај главни, најчешће и једини захтев власника,

20) Видети Е. Гиденс, „Социологија“, стр. 190.

од чега им зависи опстанак на послу, а тиме и егзистенција, а да с друге стране, уштеда (закидања) на платама запослених их не демотивише; да снижавање квалитета производа и услуга не смањи број корисника – потрошача; да утаја пореза (закидање држави) не доведе до правних санкција према њима – менаџерима. Само они који не желе или не схватају тежину ових противречности могу да их потцене или игноришу.

У овим противречностима се огледају професионалне и етичке недоумице и тешкоће менаџера, при чему, понекад, не помаже ни велико знање, ни висок ниво етичности. Зато их амерички аутор Џон Драмонд, човек са великим искуством и познавањем улоге ове професије који је имао прилику да посматра рад компанија са свих страна и проучава пословне људе и њихово понашање, овако описује менаџере: „неки од њих су успели у тешким условима, а други су пропали у веома повољним околностима. Међу њима је мало покварењака, и још мање светаца“.²¹⁾

Најчешћа прича менаџера, али у затвореном кругу блиских пријатеља, макако изгледало петпарачке, неозбиљна или банална, ипак, делује логички: „Власник не размишља много како ћу да остварим што већи профит, јер то је моја брига; он се не бави питањем како са малим платама и често неплаћеним прековременим радом да мотивишем радника на већу продуктивност, а њихов страх од губитка посла може само донекле да „мотивише“; како да се борим за корисника услуга или купца производа, ако је квалитет сировина или кресање количине материјала веома честа појава; колики је тај страх када својим потписом оверавам закидање на порезу држави; где је моја савест када прекомерном употребном пестицида или одсуством заштите од штетних, отровних гасова грађани оболевају?! Ако би се неко некад од нас усудио да постави ово питање, одговор власника би, углавном био: „зато имате толику плату!“

И, доиста, једино енормно високе плате водећих менаџера у односу на запослене је скоро једина чињеница која се може негде и понекад утврдити. Поменути професионално-етички проблеми су нешто што је ризично и веома тешко научно истраживати. Али, то је само један од могућих разлога који отежавају, па и онемогућавају, а тиме и оправдавају науку што не истражује ове појаве. Остали разлози (интерес предузећа и неки други) не смањују одговорност науке за одсуство сазнања о суштини улоге менаџера.

21) Џон Драмонд и Бил Беин: зборник „Пословна етика“, „Клио“, Београд, 2001, стр. 5.

Не треба занемарити мишљење о томе да се савремена социологија превише преусмерила на изучавање неколико других проблема, попут комуницирања менаџера и запослених, или лојалности запослених према компанији. Наравно, научно изучавање поменута два проблема је, такође, веома значајно. Али, оно не може да надомести недостатак научне спознаје односа моћи (и одговорности) у предузећима.

Значај ваљаних комуникација, поготову оних између менаџера и запослених, јесте велики. Подсетимо да је у тејлоризму и фордизму ригорозна контрола менаџера над запосленима имала неповољни психолошки и морални ефекат код радника и стога социолози тејлоризам и фордизам називају системом ниског поверења. Међутим, значајне промене у савременом свету изазване новим технологијама, природом рада и променом његове организације, омогућавају све веће укључивање запослених у редовно консултовање о решавању текућих пословних проблема, што јача систем високог поверења и води већој мотивацији радника.

Улога и положај менаџера у савременом друштву нису истоветни у свим деловима света. Према нивоу професионалног и етичког обављања услуга, њихове одговорности, односу према власницима и плаћености направићемо основну поделу на менаџерски слој (1) у развијеним земљама и (2) у некадашњим социјалистичким земљама.

Менаџери у развијеним земљама су постали веома значајан друштвени слој и главни егзекутори остваривања неолибералистичке политике и са хипотетичког становишта њихова улога, утицај и статус превазилази позицију не само извршавања пословне политике, него је ниво њихових пословних креација, оперативних одлучивања и самосталности у свему томе на завидној висини. Врхунски део менаџера у већим компанијама је изузетно добро плаћен, па се годишња зарада креће и на више десетина милиона долара годишње. Значајан показатељ се огледа и у чињеници да у западним земљама, а понајвише у САД, приликом пропадања најмоћнијих компанија, новац који је држава немилице уложила за отпремнине, у енормним количинама (понегде и по десетак, па и више милиона долара) отишло је у џепове високоранжираних менаџера.

Менаџерски слој у некадашњим социјалистичким земљама могао би се посматрати бар са три различита нивоа: (1) у приватно

– приватизованим развијеним предузећима, (2) у приватним предузећима у којима су власници истовремено и менаџери и (3) у државним (јавним) предузећима.

1. Улога и позиција у великим приватним компанијама су знатно слични онима у западним развијеним земљама. Њихови власници су схватили важност експерата и њима су препустили управљање. Ипак, претпоставка је да је већина власника задржала непосредни надзор над финансијама и избором кадрова, као двема најважнијим полугама које одређују моћ у управљању, а примања водећих менаџера су и у овим предузећима изузетно висока у односу на запослене, али тешко их је и даље утврдити због тајности, а понекад и због начина исплате.

2. Стање у коме су власници истовремено и главни менаџери је веома занимљиво. Важне су две врсте запажања. Најпре, веома често власници су у стручном погледу некомпетентни. Примера ради, власници неких медија у Србији, не само да су директори (главни менаџери) него су истовремено и главни уредници: у једној великој телевизији њен власник је некадашњи осредњи музичар, у другој телевизији њен власник је берберин, у једној мешовитој (злобници говоре – мешетарској) компанији менаџери су брачни пар свршених средњошколаца, претходно запослених у трафици, и тако редом. Слична ситуација је и у свим другим областима рада. С друге стране, та врста власника – менаџера по правилу ангажује такође нестручне кадрове у свом менаџменту. Страх од конкуренције и у условима када се држи и нож и погача је и код њих присутна. Плате ових власника – менаџера су енигма и за пореске органе, а камоли за научне истраживаче.

3. Менаџери у државним предузећима, а поготово у оним највећим су и даље веома моћни. Њихов утицај на пословну политику, на начин рада, плате и однос према држави је велики, као што су њихове плате у односу на запослене. Њихова одговорност према управним одборима које именује власник (држава) је и даље симболичан, али је зато одговорност према политичкој партији из које долазе, изузетно велики.

У социолошком погледу друштвени слој је најшири и најотворенији део социјалне стратификације. Слојеви нису ни формално ни суштински посматрано комплетне и затворене целине.²²⁾ Не постоје чврсти критерији и норме на основу којих се неко може сма-

22) Живорад Ђорђевић: „Социологија“, Цеком, Нови Сад, 2007., стр. 94.

трати припадником одређеног друштвеног слоја. На основу такве лабаве повезаности унутар друштвеног слоја произилази још једна њихова битна особина – социјална покретљивост и мобилност. У развијеним друштвима разлике између слојева су израженије, али и слојеви су отворенији, односно могућност преласка појединца из нижег у виши слој и обратно је неупоредиво већа. Наравно, прелазак појединца из једног слоја у други није формални чин и мање је вољни, а више објективни.

Ако се, на пример, незапослени, сиромашни менаџер запосли и напредује у струци, постане угледан и имућан стручњак, онда он, независно од своје воље, објективно постоје припадник вишег друштвеног слоја. У овом случају реч је о вертикалној мобилности, при чему менаџер постаје припадник вишег слоја. Губитак имовине и друштвеног статуса доводи до силазне мобилности. Дрastiчан пример силазне мобилности (покретљивости) догодио се у већини земаља транзиције, када су средњи слојеви под рушилачким налетом транзиције преко ноћи пропадали, стварајући праву пустош и доносећи масовне несреће припадницима средњих слојева, који су остајали без посла, доживљавајући све тегобе које доноси јеврејска клетва „дабогда имао, па немао!“

Ваља подсетити да вертикална покретљивост (за разлику од хоризонталне која се односи на физичку покретљивост људи из места у место) је главни показатељ отворености једног друштва, јер покретљивост људи, то јесте, њихово напредовање на лествици друштвених статуса, показује у којој мери талентовани појединци рођени у сиромашним породицама (нижим слојевима) имају могућности, да и поред свог сиромаштва, могу да се образују и напредују на социјално-економској лествици.

Подсећање на елементарну теоријску основу о друштвеним слојевима омогућава нам извођење хипотетичких ставова о друштвеном слоју менаџера:

– Имајући на уму основе (критерије) формирања друштвеног слоја може се претпоставити да виши менаџери сачињавају друштвени слој који заузима високо место на лествици угледа и моћи друштвених слојева.

– Ниже рангирани менаџери у професионалном обављању послова, имајући на уму и њихову бројчану распрострањеност и стручну тежину, могли би се у савременом друштву сврстати у ни-

жи слој менаџера, што говори и о израженој вертикалној покретљивости менаџера у целини, поготову у развијенијем делу света.

СМИСАО ЕТИЧКИХ ПРОБЛЕМА МЕНАѢЦЕРА

За *Лауру Неш* се оправдано може рећи да је велики ауторитет међу научницима у свету који се баве проблемима пословне етике. Она с правом поставља питање: „Откуд сад пословна етика?“²³⁾ Додајмо, и то још у САД, у време неолиберализма! У време када је за моћне и пребогате новац главна вредност и сиротињи је „препуштен“ морал као утеха, када су приче о моралу и сам морал потпуно обезвређени, тешко је изучавати морал, баш толико колико и бити моралан. Лаура Неш каже да пословна политика „није посебан морални стандард, већ студија о томе како пословни контекст поставља сопствене јединствене проблеме моралној личности која делује као представник овог система“.²⁴⁾

Суштина пословне етике не огледа се само у њеној нормативној димензији и набрајању или опису етичких норми које садрже пословни етички кодекси, већ се тежиште, с правом, ставља на анализу примењене етике, тј. етичких искустава (*етика каква јесте*), полазећи од нормативних етичких кодекса (*етика какву прижељкујемо*).²⁵⁾

Да би се разумело етичко понашање менаџера ваља указати на више важних друштвених чинилаца који утичу на ту област етичности. Шта је то што чини „пословни контекст“ у коме се остварује пословни моралитет? Набројмо неколико важних чинилаца.

1. Стање *општег моралитета у друштву* јесте најшири пословни контекст. Ако нема развијеног морала у осталим областима друштва, тешко је замислити да ће га онда бити у сфери пословања, односно да ће се менаџери издвајати из остале неморалне скупине.

2. Морал је *историјска категорија* што значи да се са променом економских, технолошких, политичких и других социјалних услова мења и стање моралитета. САД је, као и друге земље, имала једно морално стање у време свог формирања, друго у време либерализма, а треће данас.

23) Зборник „Пословна етика“, Клио, Београд, 2001, стр. 20.

24) Исто, стр. 23.

25) Живорад Ђорђевић: „Распећа новинарске етике“, Центар за савремену журналистику, Београд, 2007.

3. Традиција, такође, утиче на ниво моралности. Земље, попут оних у Скандинавији, а поготову Јапана, са веома укоренењем моралитетом, успешније се одупиру навали неморала.

4. На морално понашање менаџера веома важну улогу има *ниво моралности* компанија у којима раде. А да би корпорација била високоморална, каже амерички научник *Мајкл Хофман*, „она мора да развије своју моралну културу и да дела на основу ње“.²⁶⁾

Из тога аутор изводи закључак да „високоморалне корпорације у процес образовања своје културе мора да укључи и етичке вредности. Или, боље речено, њена култура мора бити обликована са моралног становишта.“²⁷⁾

Овом прихватљивом гледишту ваља додати питање: ко одређује полазишта и принципе моралности корпорације? Одговор је (бар за аутора ових редова) сасвим јасан: њен власник, сви остали, у које треба сврстати и менаџере, мање или више само саучествују. Али, у практичној примени корпорацијских етичких начела, придржавајући их се, или под притиском кршећи их, учествују у великој мери менаџери.

5. Лични *морал менаџера* је, такође веома важан чинилац у етичком понашању. Свака личност, па и менаџер, изграђује свој поглед на живот и свет у садејству са природним и стеченим карактеролошким својствима, која веома битно утичу на њено етичко понашање.²⁸⁾ Природно наслеђе и социјализација могу различито да утичу на стварање истрајности, доследности и одважности, тако да ће менаџер са таквим својствима у случајевима када се на њега врши притисак да учини неко неморално дело, успешније или одолевати и мудрије поступити. Несигурне личности менаџера, без духовног и професионалног интегритета, под пресијом моћника понашаће се неморалније него што се то од њих очекује.

Амерички аутори В. Стид, Ј. Ворел и Џ. Стид истичу да је „несумњиво да личност и порекло утичу на етички систем појединца – његов систем етичке филозофије и моделе понашања“.²⁹⁾

26) Зборник „Пословна етика“, Клио, Београд, 2001, стр. 64.

27) Исто

28) Живорад Ђорђевић: *Распећа новинарске етике*, Центар за савремену журналистику, Београд, 2007.

29) В. Едвард Стид, Дин Ворел, Џ. Барнер Стад: *„Интегративни модел за разумевање и спровођење етичког понашања*, „Пословна етика“, Клио, Београд, 2001, стр. 85.

Област испољавања моралности менаџера, то јест односи у којима се манифестује моралитет менаџера јесу основни облици њихове пословне дакле професионалне делатности: (1) односи менаџера и власника предузећа и установа, (2) односи са запосленима, (3) односи са пословним партнерима и корисницима услуга и производа, (4) односи према држави. Наравно, ако би се говорило о пословној етици уопште, онда би било речи и о односу запослених према власнику, али и власника према запосленима (иако су њихови односи по правилу посредовани преко менаџера), односи запослених према предузећу или установи.

У овим професионално-пословним односима у којима су укључени одвија се и пословно-етичко понашање менаџера. Већ цитирана *Лаура Неш* набраја тридесетак случајева у пракси у којима менаџер може да се нађе у искушењу да буде (не)моралан, али, каже она, сваки случај нуди избор – прећи границу моралног или не. Из тог њеног „списка“ издвојићемо неколико: похлепа, прикривање и нетачно приказивање стања у извештајима; избегавање одржавања дате речи или варање у погледу договорених услова и рокова, лош квалитет; понижавање људи на радном месту; слепо покоравање ауторитету; жртвовање невиних и беспомоћних да би се постигли одређени циљеви; доношење одлука о производу чија примена може угрозити сигурност других; успињање корпорацијском лествицом газећи друге; лагање запослених давањем погрешних информација.³⁰⁾

Аутор с правом на прво место наводи похлепу као неморално дело. Овом ставу, ипак, недостаје конкретизација у виду набрајања врста и могућих похлепа, при чему би било неоправдано изоставити питање отпуштања запослених зарад повећавања зарада власника, закидања на платама, неплаћени прековремени рад, што све није страни власницима у неолиберализму.

Долазимо до важног питања, неки би рекли дилеме: може ли се говорити о пословном моралу (па и моралу менаџера) када се главни, готово једини циљ неолибералистичког друштва огледа у настојању да крупни капитал по сваку цену постане још већи! Где је ту место моралу када је „зарађивање новца увек било у непријатној вези са личним осећањем за моралност.“³¹⁾

30) Лаура Неш: „Откуд сад пословна етика“, Зборник „Пословна етика“, Клио, Београд, 2001, стр 27 и 28.

31) Исто

Амерички теоретичар *Алберт Кар* је својевремено изазвао код колега прилично подозрења ставом да „етика пословања није друштвена етика, већ пре етика игре покера“.³²⁾ Јер, каже он, милиони пословних људи се свакодневно осећају спутано говорећи свом шефу *да*, док потајно мисле *не*, те да је ово општеприхваћено као „дозвољена стратегија“, ако се зна да је алтернатива отказ.“³³⁾ Пословна етика је етика игре, „а она се разликује од етичке религије“³⁴⁾ Иако се из ових неколико ставова можда може закључити да је и сам Алберт Кар противник пословне етике у свом изворном значењу, ипак, он својом анализом у поменутом делу, заправо, доказује да декларативна, дакле, речима исказана, закљичања власника и менаџера у сопствену етичност веома одударају од нивоа етичности у практичном пословању. Уверавања доказима да једно причају, а друго раде, власници своју неморалност квалификују ставом да је то само „нормална пословна пракса“, а цела организација којом руководе, каже Кар, „дубоко је огрезла у бројне стратегије обмане“.³⁵⁾

Суочени захтевима власника (повећање продуктивности и ефикасности - зарад сопственог профита, смањење трошкова – зарад мањих плата и континуирано смањење броја запослених), радника (веће плате) и потребе мотивисања запослених зарад веће продуктивности, али без материјалне стимулације), менаџери западају у раље противречних интереса које правезилазе могућности професионалног сналажења и воде их на терен етичког. Прихватити безусловно захтеве власника често води до неморалности, не сложити се са захтевима води у отказ! Има ли излаза за менаџере у нечему што се може назвати компромисом између савести и егзистенцијалног угрожавања, што је домен утилитарне етике?

Подсетимо, најпре, на значајне чиниоце који одређују моралног човека. Етичари се слажу у оценама да морално деловање може да буде само *свесно* деловање, деловање по *савести*, и уколико постоји *воља* да се делује. Свест, савест и воља (слободно опредељивање), а не спољна принуда јесу основа моралног деловања.³⁶⁾ Само они поступци који су резултат свесног просуђивања и слободног избора (одлучивања), дакле, вољи човека да нешто ура-

32) Carl Albert: „Is Business Bluffing Ethical?“, Harvard Business Review, 46, 1968, str. 143.

33) Исто

34) Исто

35) Исто

36) Живорад Ђорђевић „Распећа новинарске етике“, стр. 22.

ди могу да буду предмет моралног суда и вредновати понашање као добро или зло. Наш познати етичар *Вуко Павићевић* каже да су „само неки од старих грчких филозофа софисти и у најновије време фашисти сматрали да се сила, моћ и морал поклапају, јер... само слободан човек је морално одговоран.³⁷⁾ И познати немачки филозоф *Вилхелм Јерузалим* истиче: „Сваки морални суд полази од претпоставке да је човек, који потпуно располаже својим духовним силама, способан да дела слободно, пошто је о свему сам промислио. Акт воље је онда слободан, када је лице које га врши свесно своје одговорности“.³⁸⁾

Човеково понашање се може вредновати као морално или неморално само ако он дела свесно, по својој савести и својом вољом. Али, кад је човек у позицији да није могао својом вољом свесно да утиче на своје понашање, ако је оно изнуђено присилом и да он доиста није могао друкчије да поступи, односно да је морао да поступи како је поступио, онда, по мишљењу већине етичара, такав изнуђени поступак не може бити предмет моралног суда као добро или зло.

Ово је бит моралности. Човек је у животу понекад принуђен да учини неки поступак са којим се не слаже, који не би урадио ни свесно, ни својом вољом да није великом присилом натеран. Ако, на пример благајник у банци пред упереним пиштољем пљачкаша, против своје воље и савести, да би сачувао живот, ипак, отвори касу са новцем, онда је тешко осудити га као неморалну особу.

Менаџери, поготову они главни су, такоређи, свакодневно, под условом да су морално одговорне личности, пред моралним дилемама: најчешће под притиском власника смањити квалитет производа и тако оштетити купца или не; смањити плате запосленима зарад већег профита власника или не; отпустити радника или не, и тако редом, у недоглед. Свака неиспуњена жеља газде је корак до отказа. Испуњавање неморалних жеља је атак на његову савест, коју не треба нимало потценити. У овим дилемама преплићу се професионално и етичко, преплићу се опасности по егзистенцију и савест.

Иако сваки пословни чин главног менаџера не представља увек дилему између хлеба и савести, односно свака дилема професионално – етичке природе не мора да води урушавању или ег-

37) Вуко Павићевић „Основи етике“, Београд, 1967., стр. 66.

38) Вилхелм Јерузалим: „Увод у филозофију“, Београд, 1986, стр. 86.

зистенције или савести, ипак, врхунски менаџери који настоје да остану и професионалци и морални, тешко могу да буду равнодушни и безбрижни.

А како је стварно стање ствари са нивоом менаџерске моралности тешко је закључивати без озбиљнијих сазнања, добијених путем научних истраживања. Свакако је тешко и неоправдано било какав одговор уопштити и моралну разноликост менаџера стрпати у исти кош. Да ли су плате менаџера делом високе и због потреба да се компензира удар на њихову савест или не, је искључиво у функцији хипотетичког размишљања, а не закључивања.

Између искључиве и очигледне одговорности менаџера за морални чин и потпуне неодговорности услед безизлазних притисака постоји мноштво случајева моралитета за које је мање или више тешко утврдити одговорност менаџера за конкретни морални чин. Навешћемо више примера. (1) Власник наложи менаџеру да смањи плате запосленима, а он примајући наређење са одушевљењем прихвати, а радницима говори да је он против тога, али мора да оствари захтев против своје воље и „савести“. Реч је, дакако, о класичном неморалном делу или његовом *добровољном саучесништву*. (2) Власник наложи да се смањи број запослених за, на пример, десет одсто. Менаџер нема избора, али се опредељује за оне најнеодговорније и најнестручније, које би вероватно и сам отпустио да је власник. Могло би се за ово *утилитарно* опредељење рећи да је *распета моралност*, јер је менаџер објективно непрестано рапапет између неминовног избора добра и зла, а избор одудара од његове воље и слабости, но, настоји да између два зла одабере оно мање.

Утилитарна етика менаџера је, дакле, она врста примењене етике у којој менаџер настоји да пронађе компромисно решење не само између своје савести и егзистенције, него и решење чије ће штетне последице бити мање и за запослене и за њега од оних ако би зарад своје савести и моралне одговорности одбио било какву солуцију у извршавању присиле.

Колики је стварно удео менаџерског слоја у агонији савремене цивилизације? Јесу ли они анђели и(ли) ђаволи, а можда, само уклетни извршиоци неолибералне политике са свим професионално етичким последицама?

Тешко је заобићи решење професионално – етичких не само менаџера и компанија, већ у знатној мери и глобалног друштва,

које предлаже *Лаура Неш*. Реч је о полазишту које се темељи на суштини проблема: „Време је да се направи нова погодба за капитализам која признаје да се вољна размена, здравље појединца и друштва и сарадња великих група људи заснивају на нечему што је веће од личног интереса. Све док се не уздигну изнад позивања на лични интерес, важећи оквири за постављање циљева и други мотивациони оквири за решавање проблема представљаће узрок моралног и финансијског неуспеха компанија“.³⁹⁾

Предложено решење је крупан залог за неолибералистичку политику која се темељи на фаворизовању личног интереса власника крупног капитала. Може ли се догодити такав заокрет и ко ће остварити ту равнотежу приватних и јавних интереса? Реализацију постављеног циља *Лаура Неш* види у оном начину стварања профита чији основни мотив није превасходно сопствени интерес, већ стварање вредности и пружање услуга другима. Дакле, стварање профита не би био примарни или готово једини мотив (какав је случај у неолиберализму), већ би важан мотив био стварање нових вредности, осећај задовољства постигнутим пословним успесима, што води задовољавању јавних потреба. Овај процес *Лаура Неш* назива „*споразумна пословна етика*“ и каже: „Споразумна етика обезбеђује не само више простора за општу моралност у пословном размишљању, већ и прилику за јачање осећаја сопствене вредности код менаџера.“⁴⁰⁾

Колике су стварне моћи менаџерског слоја да допринесе остварењу коренитог преокрета који предлаже *Лаура Неш*? У одговору на ово питање ваља, најпре, рећи да менаџерски слој у професионално-етичком погледу не представља хомогену целину. Високоранжирани менаџери имају већи утицај и моћ, али и стечене привилегије које би свим средствима да очувају. Знатан део њих је савезник свеколике моћи, а не промена зарад потреба друштва и то је извориште њиховог ослабљеног моралног кредибилитета. Интелектуално – професионална и етичка мисија тог дела менаџера се често исцрпљује и своди на сервисирање интереса својих газда, јер схватају да само из такве сервисности могу очекивати своје благостање. Зато окретање потребама јавности, интересима човека и друштва може се очекивати од ниже ранжираних менаџера, а њихове могућности су знатно скромније. Криза неолиберали-

39) *Лаура Неш*: „Откуд сам пословна етика“, стр. 36.

40) Исто, стр. 39.

стичке политике није само финансијска агонија, која се може олако превазићи упумпавањем веће количине државног новца. Свеопшта криза друштва није заобишла ни менаџерску елиту, којој је створила осећај уздржаности, дезоријентисаности и неизвесности. Они умнији и разумнији схватиће потребу трагања за одрживијим концептом развоја савременог друштва. И велико научно име из области економије, нобеловац *Џозеф Штиглиц*, саветник Барака Обаме током предизборне кампање, рекао је, приликом посете Београду (децембар 2008.), да је „главни део америчке економије практично уништен, страдао је центар глобалне светске економије. САД су извезле рецесију у цео свет“, додавши притом „тражимо замену за капитализам“!⁴¹⁾

Већ поменути француски историчар *Ерик Обем* износи занимљив став, односно закључак: „Немогуће је проценити колико дуго ће трајати америчка превласт. Једино у шта сам апсолутно уверен јесте да је реч о пролазној појави.“⁴²⁾

Шта је, и где је, дакле, излаз за човечанство и човека у њему? Кад најспособнији, умни, талентовани и етични ствараоци из свих друштвених слојева постану доминантни у савременом информатичком друштву, кад постану моћнији од слојева тајкуна, мешетара, мафијаша, политичара-дилетаната и других неспособних, непродуктивних моћника, онда се може говорити о испуњењу циљева информатичког друштва, које води прогресу савремене цивилизације као заједнице срећних нормалних и остварених људи: То је пут ка хуманистичкој визији друштва.

А она није ни идеолошка (ни лева, ни десна, ни центрумашка) ни политичка, ни религијска, већ овоземаљски идеал коме стреми човек, коме наука треба да помогне у проналажењу пута ка њеном остваривању.

Živorad Đorđević

THEORETICAL FOUNDATIONS OF INVESTIGATION OF MANAGERS AS A SOCIAL STRATUM IN TRANSITION

Summary

The stratum of managers is significant and powerfull in contemporary society. Scientific investigation of this phenomenon should be founded upon theoretical reflection about meaning of contemporary globalism, as the wi-

41) „Политика“, 10.12.2008.

42) Eric Hobsbaum „Ou va l'Empire amairicaine“, Le monde diplomatique“, Paris, 2003.

dest context within which managers operate. Starting assumption is that the crisis of new globalism is universal, not only financial one. The center of gravity of scientific knowledge is based on professional role of manager status, their influence and position which stems from it. However, there is a need for a study of moral dimensions of manager engagement, as well as social consequences which accompany their ethical dimension in the time of great crisis of globalism.

On the basis of this theoretical premises thorough and relevant researches are possible.

Key word: